

ontzettend, dat hij deze pracht gelegenheid om de verrader te liquideren, had laten voorbij gaan. Maar zo ver was men in '41 nog niet.

Een beruchte en gevaarlijke provocateur, de man, die onder zeventien verschillende schuilnamen heeft gewerkt en zijn slachtoffers bij honderden kon tellen en die na de bevrijding na lang zoeken gevonden werd in de Engelse zone van Duitsland, waar hij reeds weer een baan had bij de Secret Service, is Anton van der Waals, de rechterhand van de listige SD'er Schreieder in het nu wereldbekende Englandspiel, de grootste provocatie hier te lande met de Engelse geheime dienst als slachtoffer.

Hoe gewetenloos deze aarts-verrader optrad, blijkt o.a. uit een verslag over het eerste bezoek, dat hij bracht aan het huis van de bekende verzetsman Hans (Theodorus Dobbe †). Toen diens vrouw blijk gaf hem niet te vertrouwen, zei hij: „Kijk mij recht in de ogen, ik heb een lieve moeder te verliezen.” En bij het leven van zijn moeder zwoer hij een valse eed.

Gewetenloos waren al deze provocateurs. Juist daardoor hebben zij hun noodlottig werk met zoveel succes kunnen verrichten. In die gewetenloosheid maakten zij misbruik van de nauwheid van geweten onzer verzetslieden, die hen vele malen, als zij wantrouwen wekten, voor een welverdiende dood bewaarde en die, zoals wij hieronder bij het hoofdstuk *Liquidaties* zullen zien, naast de karakterloosheid van de verraders wel zeer sterk uitkomt.

9. LIQUIDATIES

In het voorjaar van '44 werden Johannes Post en zijn oudste KP'er Jan (Johannus W. Wildschut †) naar een contactadres ontboden, waar een illegaal werker uit de omgeving hun hulp kwam inroepen voor de liquidatie van een NSB'er. Bij navraag bleek, dat deze NSB'er nog geen verraad had gepleegd, maar er zeker toe in staat zou zijn, zodra hij de kans zou krijgen een goede slag te slaan, en bovendien een zeer fel en onaangenaam mens was. Om die redenen was men gaarne van hem verlost, maar Johannes en Jan weigerden beslist en in de bespreking legden zij er de nadruk op, dat het neerschieten van een medemens zelfs in deze tijd geen avontuurtje was, maar een hoogst ernstige daad, waarvoor men te allen tijde rekenschap moest kunnen afleggen aan de wettige autoriteiten en voor God. En het was bij die gelegenheid, dat Jan de nadien nogal eens in illegale kringen aangehaalde woorden sprak: „Het is wat, meneer, om iemand zomaar voor Ons lieven Heer te plaatsen.”

Deze woorden waren vrijwel iedere illegale werker, die aan een liquidatie heeft moeten meewerken, uit het hart gegrepen. Al spraken ze er wel eens erg luchtig over, al legde Bertus (Leendert M. Valstar †) de beste methode om iemand neer te schieten op de volgende wijze uit: „Je fietst iemand achterop en dan zeg je: „Pang” en dan is hij er geweest, heel eenvoudig!” — de toon van zo'n gesprek was niet meer dan een camouflage van de afschuw, die „de jongens” voor dergelijke operaties voelden: niet om het gevaar, dat er aan verbonden was, maar om de grote verantwoordelijkheid waar ze voor terugschrokken, en om het voor hun gevoel onridderlijke van de daad. KP'ers, die in een gevecht met moffen of landwacht zonder aarzelen een vijand hadden neergeschoten, schrokken voor een liquidatie terug, omdat zij er een te grote gelijkenis met sluipmoord in zagen. En er moest vaak lang met hen gepraat worden, vóór ze konden inzien, dat de daad geoorloofd, ja geboden was ter bescherming van de goede zaak en als noodweer moest worden gezien. Al is het voorgekomen, dat men zonder noodweer een NSB'er of Duitser liquideerde, dit is in de illegaliteit nooit goedgekeurd. Verreweg de meeste liquidaties waren weloverwogen. De Top der LKP richtte daartoe zelfs een kleine organisatie op: de KPO (O van opsporing of opruiming), onder leiding van Hans (Theodorus Dobbe †). Een bewijs is overigens ook,

dat aan de liquidaties uitvoerige besprekingen en aan vele zelfs een soort rechtspraak vooraf is gegaan. Het duidelijkst komt dit uit in Friesland, waar midden '43 een Veemgericht werd opgericht van drie rechtskundigen, zonder welks vonnis geen enkele liquidatie mocht worden uitgevoerd. Meende men ergens in het gewest, dat een persoon voor liquidatie in aanmerking kwam, dan was het gewoonte, dat er door de illegaliteit, met medewerking van ter plaatse vooraanstaande personen, goed gedocumenteerde rapporten werden opgesteld, die langs geheime weg de rechters bereikten, waarop soms binnen 24 uur hun uitspraak terug was, waar men zich altijd strikt aan heeft gehouden. Dit Veemgericht is enig geweest in ons land, maar soortgelijke kleine „rechtscollages”, bestaande uit de geestelijke elite, hebben dikwijls elders in het land de verantwoording voor de noodzakelijkheid van een liquidatie op zich genomen. Zonder overleg met personen, die tot oordelen bevoegd werden geacht, is zelden een liquidatie geschied en het was de „jongens” lang niet onverschillig, wie deze personen waren. Zo weigerde Piet v.d. Berg eens om genoegen te nemen met een commissie, die door de RvV ter beoordeling van liquidaties was ingesteld. Gaarne hoorde men vooral het oordeel van de geestelijkheid, zowel in het rooms katholieke Zuiden als in het protestantse deel van ons land, wat er op wijst, dat men zich evengoed tegenover de goddelijke Rechter als tegenover de wereldlijke verantwoordelijk achtte — terwijl in Limburg voor moeilijke gevallen de sanctie van Oom Leo (Jan L. Moonen †), secretaris van het bisdom Roermond, werd gevraagd. De verantwoordelijkheid drukte ook hierom zo sterk, wijl bij vele liquidaties de mogelijkheid van het nemen van represailles door de bezettende macht niet uitgesloten was. Deze mogelijkheid was groter, naarmate de „geelimineerde” persoon door de Duitsers van meer belang werd geacht. Het liefst werden daarom de liquidaties, waarbij men strafmaatregelen verwachtte, zgn. „geruisloos” uitgevoerd, d.w.z. de veroordeelde verdween uit zijn omgeving zonder enig spoor na te laten, zodat behalve aan „moord” ook aan andere mogelijkheden kon worden gedacht. Maar niet zeldzaam mislukte deze soms moeilijk uitvoerbare opzet en moest de veroordeelde bij de poging om hem gevangen te nemen of te vervoeren worden neergeschoten. Dit was bv. het geval met de liquidatie van de beruchte SD'er Oehlschlägel te Amsterdam, in de zomer van '44, door de Gestapo in Berlijn met bijzondere volmachten naar ons land gestuurd, omdat men met de resultaten van Lages c.s. in hun bestrijding van de terroristen ontevreden was.

Om de onmenselijke represaille, die van deze liquidatie het gevolg is geweest — de bekende executies en brandstichting aan de Apollolaan te A'dam — geven we deze operatie in bijzonderheden weer. „Oehlschlägel was een kleine onopvallende man met een scherp verstand en grote geslepenheid. Hij wist zich snel in zijn nieuwe werkkring in te leven en werd weldra buitengewoon gevaarlijk. Bij zijn „kameraden” was hij gevreesd en gehaat, omdat hij alles voor zich zelf hield, weinig opschreef en zijn contacten niet prijs gaf. Als oude rat van de Gestapo was dit van hem goed bedacht; want zijn weten, dat hoofdzakelijk in zijn brein zat, vormde voor hem een soort herverzekering tegen de onberekenbaarheid van Himmler.

Zijn toenemende successen en zijn zo juist genoemde werkwijze deden de vraag bij de leiding der KP-A'dam opkomen naar een liquidatiemogelijkheid. De besprekingen daarover werden in zeer kleine kring gevoerd, want de hele onderneming was zeer gevaarlijk en represailles zouden zeker te verwachten zijn.

Na rijp overleg werd tot de daad besloten en drie ervaren KP'ers kregen de opdracht. Een van deze drie was de later gefusilleerde Sjoerd de Boer (Franciscus A. H. Keve †). Bekend was, dat Oehlschlägel zijn agenten elke Vrijdag tussen half vijf en vijf uur in het portaal van de Rotterdamse Bankvereniging, Beethovenstraat hoek Stadionweg, ontving. Op de vastgestelde Vrijdag werd deze hoek vanaf half vijf door drie man „afgelegd”, terwijl

vierde met een snelle wagen op en neer reed. Inmiddels werd het vijf uur en nog later, maar geen Oehlschlägel. Ieder, die zulke situaties meegemaakt heeft, weet dat het wachten zenuwslopend is dan de eigenlijke actie. Omstreeks half zes werd dan ook door de KP'ers besloten naar huis te gaan, toen plotseling een koerier uit de stad verscheen en mededeelde, dat Oehlschlägel in een kroeg bij de Kalverstraat gezien was. Men stapte in en haastte zich daarheen, de verdere uitvoering aan de gelegenheid overlatend. Eén man ging naar binnen en kwam net op tijd om Oehlschlägel bij de afrekening gade te slaan.

Toen een lid van de KP-Soest zich op het adres van een zijner vrienden meldde, bleek dit door de SD bezet te zijn. Na een worsteling slaagde de KP'er er in twee SD'ers te liquideren en te ontkomen. (Zie pag. 157.)

Toen begon de achtervolging. Oehlschlägel, die lopende was en zeer gauw door had, dat hij gevolgd werd, hield zich aan de hoofdverkeerswegen: via Het Spui, Leidsestraat, Parkhotel ging het naar het Museumplein, waar de achtervolgers hun prooi kwijtraakten: waarschijnlijk liep Oehlschlägel door de prikkeldraadversperring bij het Concertgebouw. Want daar dook hij weer op. In de toenemende schemering ging de stoet verder: voorop Oehlschlägel, dan afzonderlijk zijn drie achtervolgers en op enige afstand de wagen. Bij de brug van de Beethovenstraat moest een besluit genomen worden, want men was al dicht genoeg de Euterpestraat genaderd. De auto kreeg een sein en reed tot vlak naast Oehlschlägel, waar hij met open deur bleef staan, terwijl één der KP'ers Oehlschlägel in zijn nek sprong. Er ontstond een vreselijke worstelpartij, waarbij Oehlschlägel vertwijfeld krijste en om hulp riep. Ongelukkig was de fles chloroform vroegtijdig gebroken, zodat het slachtoffer niet bedwelmd kon worden. Tevergeefs trachtte men de in doodsangst spartelende man in de wagen te duwen, want de opdracht luidde om hem levend gevangen te nemen.

Ondertussen was er een grote toeloop van publiek ontstaan, wat Sjoerd de Boer koelbloedig opving door zijn revolver te trekken en te roepen: „Terug, politie!”, waarop de menigte zich op veilige afstand hield. Met dat al werd de situatie onhoudbaar en er moest een eind aan komen. De eerste KP'er en Oehlschlägel lagen op de grond te worstelen en een snelle beslissing was niet te verwachten. Zo nam dan de derde KP'er het besluit en joeg Oehlschlägel een paar kogels door zijn hoofd. Toen bleef alleen een snelle vlucht over, waarbij de bestuurder nog het lef had door de Euterpestraat weg te rijden.

Vanzelfsprekend werd op grond van de verschrikkelijke represailles het hele geval bij de

leiding nog grondig besproken. Maar ondanks alle gevolgen bleef deze daad noodzakelijk en verantwoord — waarvoor Lages zelf de kroongetuige is, die in dezelfde nacht vertwijfeld uitriep: „Das wirft uns um zwei Jahre zurück! . . .”

Nu de verdwijning niet „geruisloos” was geschied, waren de represailles zeer streng.¹⁾ Bij de aanslag op de SD'er Schleiffer te Leeuwarden, die enkele maanden vroeger plaats had en waarbij het slachtoffer door drie kogels werd getroffen, was de straf, dat de bevolking om 8 uur binnen moest zijn en 100 fietsen moest leveren. Berucht zijn de wilde represailles, die op sommige plaatsen door de vijand genomen werden naar aanleiding van de liquidatie van één hunner kameraden, waarbij vooraanstaande burgers, meestal personen, die als anti-Duits bekend stonden, à bout portant in hun woning of op straat werden neergeschoten — een straoefening, die aan het einde van de bezetting steeds meer in zwang kwam. De moorden in Groningen op Oudejaarsavond '43 naar aanleiding van de liquidatie van een SD-handlanger, de Silbertanne moorden na de liquidatie van de beruchte Keyer, en meer soortgelijke straoefeningen, hebben bij de burgerij dikwijls twijfel doen rijzen, of het liquideren van landverraders door de illegaliteit wel verantwoord was.

Nergens echter is deze vraag vaker opgekomen dan juist in de kringen van de illegaliteit en aan het sterke verantwoordelijkheidsgevoel, dat onder hen leefde, hebben heel wat verraders, die de dood zeker verdiend hadden, hun leven te danken. Er werd echter wel eens over het hoofd gezien, dat van de liquidatie ook een sterke waarschuwendende invloed uitging op partijgenoten van het slachtoffer, die uit angst voor hun leven zich voortaan nog wel eens bedachten, eer zij tot verraad overgingen, en dat daardoor vele vaderlanders zijn gered. Toen bv. na het neerschieten van het hoofd der plaatselijke politie in een gemeente in het noorden van het land een SS'er in diens plaats werd benoemd, werd die functionaris bij zijn installatie namens de illegaliteit door een tussenpersoon de waarschuwing doorgegeven, dat hij wel vast aan zijn testament kon beginnen, indien hij zich evenals zijn voorganger met piloten en onderduikers zou trachten te bemoeien. Men heeft nooit enige last van de man ondervonden.

In enkele andere gevallen heeft een poging tot liquidatie op de verrader zelf een heilzame invloed uitgeoefend. Een SD'er in Assen, die een zeer gevaarlijk man was gebleken voor heel Drente en zich voor de Duitsers zeer verdienstelijk had gemaakt, verzocht, nadat hij gewond was geraakt bij een poging tot liquidatie, om overplaatsing. Hij kwam bij de politie in Arnhem terecht, waar hij nadien verdienstelijk illegaal werk heeft verricht. Soms mislukte de liquidatie. Zo heeft men lang achter de provocateur Daamen aangezet, die zich in de LO-Eindhoven binnengedrongen had. Toen het eindelijk op 31 October '43 in Den Dolder tot een treffen kwam, wist Daamen te ontsnappen, terwijl de LO'er Henk (Hielke v.d. Wal) in het ontstane vuurgevecht sneuvelde. De volgende dag werden enkele medewerkers te Eindhoven als gevolg van de provocatie gearresteerd.

Ook was men wel eens op het verkeerde spoor. Na de SD-overval te Weert is één der medewerkers enige dagen vastgehouden, op een, naar later bleek, verkeerde inlichting. Gelukkig zag men na enkele dagen zijn fout in en werd de man in ere hersteld.

Een zeer berucht geval van liquidatie is dat van Ciska de Munk. Zij was koerierster van de RvV en werd gearresteerd. Zij kwam vrij op voorwaarde, dat zij voor de SD ging werken. Reeds had zij haar man verraden, toen zij de opdracht kreeg om de KP en de LO in Alkmaar op te rollen. Men had haar echter spoedig door en zij werd gearresteerd. Ciska was een knap meisje en wist zich zeer onschuldig voor te doen. Haar innemende argeloosheid overtuigde een aantal KP'ers, die de opdracht hadden, haar te liquideren, van haar onschuld; zij voerden de opdracht niet uit en waren bereid, haar zo nodig te verdedigen. Daarom werd zij door de leider van de KP als gevangene van Alkmaar naar Beverwijk

¹⁾ Zie I, pag. 540.

gevoerd, waar in een schuur het vonnis aan haar is voltrokken.

Ook een werkster uit Baarle-Hertog, die onderduikers en illegale werkers aan een Duitser verried, onderging dat lot. Enkele verzetsmensen vervoegden zich aan haar werkhuis, onder het mom van de douane te zijn. Zij kregen haar te spreken en wisten haar te bewegen mee te gaan. Zij werd vervoerd naar de bossen van Chaam, waar ze verhoord werd en, nadat ze bekend had, geliquideerd.

Sporadisch is het voorgekomen, dat men onderduikers moest liquideren. Vanzelfsprekend slechts als zo iemand gevaar van verraad voor het verzet opleverde, dat niet op andere manier te verhinderen was. Bij Zwolle was een onderduikerskamp van veertig Joden. Vanuit een kasteel in de omgeving verzorgde men hen. Men wist te achterhalen, dat een echtpaar onder de onderduikers met de SD in Bussum correspondeerde. Na rijp beraad werd besloten tot liquidatie. Deze werd uitgevoerd door twee KP'ers van elders. De baron, die hier vermoedelijk voor een nieuw probleem in zijn leven stond, vroeg na afloop n.b. aan hen, of er nog kosten verbonden waren aan het verrichte werk.

Was het om des gewetens wil reeds moeilijk voor de illegale werker, die met een liquidatie was belast, om iemand „voor Ons lieven Heer” te plaatsen, door hem op straat, bij zijn huis of in de trein neer te schieten, nog meer moest hij zich geweld aandoen om een executie te kunnen uitvoeren, nadat de verrader was gevangen genomen. Hier was geen afleiding meer door gevaar of zorg voor eigen veiligheid, hier had de betekenis van wat hij ging doen alle tijd om tot hem door te dringen, en de doodsangst van het slachtoffer greep hem dikwijls zo hevig aan, dat wel heel sterk de noodzakelijkheid van de daad door hem bewust moest worden gemaakt, eer hij tot dit „beulswerk” in staat was. Maar in al deze gevallen was een verhoor voorafgegaan, waarbij de schuld van de veroordeelde onomstotelijk was komen vast te staan en tevens de aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid van verder verraad. Was dit niet het geval, dan werd onvoorwaardelijk de executie afgelast. Zo werd Rennie als onderduikster opgenomen in het huis, waar twee rechters haar zaak hadden onderzocht en tot het schuldig niet besluiten durfden. En zo heeft een Duits de-

serteur van 17 jaar in Limburg, die aanvankelijk als provocateur geliquideerd zou worden, het aan een nauwgezet verhoor te danken, dat hij is blijven leven, waarna hij een model-onderduiker is geworden.

Maar wanneer wel de schuld vast kwam te staan, was het uitvoeren van de liquidatie een ontzettende opdracht, waar de eenvoudige en oprechte KP'er hevig voor terugschrok. Soms heeft men de uitvoering gemakkelijker willen maken door vergif te gebrui-

De beruchte schietbaan op de Leusderheide, alwaar de gevangenen van het concentratiekamp Amersfoort werden gefusilleerd.
Foto: Otto van Nijenhoff.

ken. Bij de executie van Van Arkel, de verrader van het Stichtingsbestuur in Amsterdam, gaf men het slachtoffer een kopje thee met een tabletje cyaankali. Maar toen het tabletje zich niet bleek te hebben opgelost, moest wel tot de dood door de kogel worden besloten. En ook in bijna alle andere gevallen is deze wijze van executie toegepast, die meestal door de illegale werker slechts na een verschrikkelijke spanning en in vele gevallen slechts met een gebed op de lippen kon worden verricht. Welke geestelijke gevolgen een liquidatie soms voor de KP'er had, is in de paragrafen over zijn leefwijze en karaktervorming reeds met enkele voorbeelden aangetoond.

Evenzeer als voor de talloze keren, dat zij hun leven op het spel hebben gezet voor de zaak van de vrijheid, moeten wij naar onze mening „onze jongens” dankbaar blijven, dat zij de geestkracht hebben kunnen opbrengen om dit lugubere, maar in de verzetsstrijd noodzakelijke werk te verrichten, en tevens, dat zij het hebben gedaan op de hierboven omschreven, in op een uitzondering na alle gevallen volkomen verantwoorde manier, waarvan de illegaliteit te allen tijde rekenschap zal kunnen afleggen.

10. ARRESTATIES

Met zijn intrede in het verzetswerk stelde iedere illegale werker zich bewust bloot aan de mogelijkheid van arrestatie. In het begin was die mogelijkheid gering en hield hij er weinig rekening mee; hij wist precies waar en waardoor hij gevaar zou kunnen lopen en kon maatregelen nemen ter beveiliging. Maar naarmate zijn werk zich uitbreidde, zijn medewerkers en zijn contacten vermeerderden en de SD meer ingeschoten raakte in de bestrijding van het verzetswerk, vermenigvuldigde zich ook het gevaar. Eindelijk konden de meeste illegale werkers niet meer met zekerheid berekenen, waar en wanneer zij een kans zouden maken in handen van de vijand te vallen. Ze waren nergens geheel veilig, elk uur kon voor hen het laatste in vrijheid zijn. Ze konden verraden worden, doordat onder hun medewerkers een provocateur zou schuilen; hun naam en adres kon genoemd worden bij verhoor door een gevangen genomen medewerker; er kon ergens een aantekening gevonden worden over een bijeenkomst, waar zij heen moesten; zij konden bij een controle op hun papieren in de val lopen; zij konden aanbellen op een door de SD bezet adres; er kon een overval of een huiszoeking komen in het huis, waar zij zich bevonden. Gevaarlijk was ook het „schoonmaken” van huizen van zojuist gearresteerde medewerkers. Zo werd Emiel (Willij F. Andriessen †) van de KP-De Margriet gearresteerd toen hij te lang bleef zoeken in het huis van zijn vrienden, die bij een wapentransport waren aangehouden en ingerekend.

En er waren nog veel meer mogelijkheden. Niemand, die zich 's morgens op weg begaf, kon vooruit zeggen, of hij 's avonds terug zou keren. Niemand, die zich 's avonds ter ruste begaf, wist zeker, dat hij 's morgens in vrijheid ontwaken zou. En alleen de Bijbelse belofte, dat hun geen haar gekrenkt zou worden zonder Gods wil, stelde velen in staat om rustig door te gaan met hun werk. Er is bijna geen voorbeeld aan te halen van een illegaal werker, die zich, omdat het te gevaarlijk werd, terugtrok uit het verzetswerk. Regel was, dat iedere vrijheidsstrijder doorging met zijn werk, al vielen ook links en rechts van hem de slachtoffers. Het ligt voor de hand, dat iedere illegale werker zich bezon op zijn houding, wanneer ook voor hem het donkere uur gekomen zou zijn, dat de vijand zou trachten de hand op hem te leggen. Weinigen gingen slapen, zonder vooraf de weg, die bij een overval open zou blijven voor ontvluchting, bestudeerd te hebben of zich nog eens goed bewust te maken, hoe hij de schuilplaats moest bereiken. Ieder had zich ook bezonnen op zijn houding bij arrestatie of verhoor; of hij zich verweren zou of zich zonder weerstand zou laten meevoeren; of hij trachten zou te ontvluchten; waar hij de verboden papieren zou laten, die